

AFRİKA'NIN PAYLAŞIMI

THOMAS PAKENHAM

Türkçesi: DİLAN PAMUK

HECE

tarih/inceleme

Thomas Francis Dermot Pakenham: 14 Ağustos 1933'te dünyaya geldi. İrlanda'da bulunan Longford'ın 8. Earl'ü olan İngiliz-İrlandalı asıllı tarihçi ve ağaç bilimci yazar, Oxford'daki Belvedere College ve ardından 1955'te Magdalen College'dan mezun olmasının ardından Etiyopya'ya seyahat ederek buradaki anılarını ilk kitabı olan *The Mountains of Rasselas*'ta bir araya getirdi. Etiyopya'dan döndükten sonra *The Sunday Telegraph*, *The Observer* ve *Times Educational Supplement* gazetelerinin editör kadrolarında yer aldı. Yazdığı üç tarih kitabı, *The Year of Liberty: The History of the Great Irish Rebellion of 1798*, *The Boer War* ve *The Scramble for Africa* [Afrika'nın Paylaşımı] büyük yankı uyandırdı ve Pakenham'ın bir tarihçi olarak kariyerini perçinledi.

Dilan Pamuk: 19 Mayıs 1994'te Çorum'da doğdu. Lise öğrenimini bitirdikten sonra Bilkent Üniversitesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Üniversite yaşamı sırasında çeşitli dergiler için makale çevirileri yaptı. Mezuniyetinin ardından Hece Yayınları ile özellikle Afrika üzerine öykü ve makaleler çevirmeye devam etti. Günümüzde çevirmenlik, serbest habercilik ve İngilizce öğretmenliği yapmaya devam ediyor.

Livingstone Chitambo'nun köyüne yaklaşırken, Nisan 1873 *Livingstone's Last Journals*'tan [Livingstone'in Son Günlükleri], Horace Walle tarafından düzenlenmiştir

De Kaap'taki bir altın madeni için shaft gömülürken. Fotoğraf: Robert Harris 1888 (Hulton Picture Company)

Afrika'nın Paylaşımı'na Övgüler

'Muazzam, bilgece ve enfes'

Spectator

'Pakenham, hikayeyi hızını iyi ayarlayarak ve çekici bir okunurluk ile anlatıyor... bir tarihçinin eline bundan daha muhteşem bir konu geçemez ve Pakenham bunun hakkını vermiş... devasa bir boyutta, usta bir sanatçının tüm renkleri ve hakimiyeti ile tasavvur edilmiş'

Evening Standard

'Koloniden metropole ve tekrar geriye dönmek suretiyle aksiyonu akıcı kılarak Pakenham bir kez daha, hikayeyi baş döndürücü ve neredeyse bir film gibi anlatma yeteneğini gözler önüne sermiş'

Independent on Sunday

'Ustaca, süratli ve karakter dolu'

TLS

AFRİKA'NIN PAYLAŞIMI

Thomas Pakenham

İngilizceden Çeviren: **Dilan Pamuk**

Hece Yayınları: 551

Tarih/ İnceleme

Orijinal adı

The Scramble for Africa

Bu kitabın telif hakkı Curtis Brown Group Limited'tan alınmıştır.

Copyright © 1991 by Thomas Pakenham

©Hece Yayınları

Editör

Ahmet Sait Akçay

Birinci Basım

Kasım 2019

Kapak Tasarımı

www.sarakusta.com.tr

Teknik Hazırlık

www.hece.com.tr

ISBN: 978-605-7547-41-5

Baskı

www.dumat.com.tr

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara

T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14

e-posta: hece@hece.com.tr

Sertifika No: 17672

İÇİNDEKİLER

Önsöz / 9

Giriş: Taçlandıran Başarı / 13

BİRİNCİ KISIM: AÇIK YOL

1. Bölüm: Leopold'un Savaşı / 23
2. Bölüm: Afrika'da Üç Bayrak / 36
3. Bölüm: İki Adım İleri / 53
4. Bölüm: Diz Çökmüş Aslan / 70
5. Bölüm: İsmail'in İmparatorluk Hayali / 86
6. Bölüm: Bir Adım Geri / 100
7. Bölüm: Bey'i Kurtarmak / 122
8. Bölüm: Hidiv'i Kurtarmak / 142

İKİNCİ KISIM: YARIŞ BAŞLIYOR

9. Bölüm: Havza Yarışı / 165
10. Bölüm: Hayal Aleminde / 187
11. Bölüm: Hewett Bayrağı Kaldırıyor / 203
12. Bölüm: Bismarck Neden Fikrini Değiştirdi / 225
13. Bölüm: Çok Geç? / 244
14. Bölüm: Karşınızda, Bir Hayırsever / 266

ÜÇÜNCÜ KISIM: FETİH HAKLARI

15. Bölüm: Gordon'ın Başı / 287
16. Bölüm: Sultan'ın Bayrağı / 312
17. Bölüm: Feryat Figan / 333
18. Bölüm: Siz Doktor Emin Olmalısınız? / 354
19. Bölüm: Salisbury'nin Pazarlığı / 374
20. Bölüm: İtaatsiz Bir Ordu / 398
21. Bölüm: Yeni Bir Rand? / 412
22. Bölüm: Msiri'nin Alaycı Gülümsemesi / 434
23. Bölüm: Haçın İzindeki Bayrak / 455
24. Bölüm: Fildişi Savaşı / 478
25. Bölüm: Nijer Nehrinde Boş Anlaşma Formları / 497
26. Bölüm: Aslan Payı / 523
27. Bölüm: Rhodes, Yağmacılar ve Asiler / 541
28. Bölüm: Hanotaux'ya Meydan Okumak / 559
29. Bölüm: Hiçliğin Ortasına Yarış / 580

30. Bölüm: Mehdi'nin Kabri / 596

31. Bölüm: Milner'in Savaşı / 615

DÖRDÜNCÜ KISIM: DİRENİŞ VE REFORM

32. Bölüm: Kesik Eller / 645

33. Bölüm: Kayser'in İlk Savaşı / 667

34. Bölüm: 'Maji-Maji' / 682

35. Bölüm: Fransız Kongo'yu Kurtarmak / 695

36. Bölüm: Britanya'yı Eski İdeallerine Kavuşturmak / 708

37. Bölüm: Leopold'un Son Hamlesi / 725

PAYLAŞIMIN SONU / 739

KRONOLOJİ / 751

DİZİN / 767

ÖNSÖZ

Afrika'nın Paylaşımı, kıtanın en mütevazı köylüsünden zamanın güçlü devlet adamları Lord Salisbury ve Prens Bismarck'a kadar herkeste hayret uyandırmıştır.

Roma zamanlarından beri Avrupa, güneydeki gizemli kıtayı azar azar kemirmekteydi. 1870'lerin ortalarına gelindiğinde birçoğu hâlâ gizemliydi. Afrika'nın esrarengiz bir isabetlilikle ekvatoru baştan sona kapsadığı bilinmekteydi. Fakat hiçbir kaşif iç bölgelere doğru, o tehlikeli sıfır enleminde fazla mesafe kat edememişti. Afrika'nın en büyük nehrinin hangisi olduğunu ya da nereye uzandığını bilmiyordu. Avrupalılar, kıtanın büyük kısmını 'boş' biliyorlar: yasal anlamda *res nullius*, yani kimsesiz topraklar olarak görüyorlardı. Devletler ve hükümdarlar vardysa bile, Afrikalılardı. Hazineseler vardysa, Afrika toprağına gömülüydü. Fakat Avrupa, kıyı hattındaki ticaret merkezleri ve stratejik öneme sahip Cezayir ve Güney Afrika kolonileri dışında hiçbir şey için müdahalede bulunma gereğı görmüyordu.

Birden bire, yarım nesillik zamanda Paylaşım, Avrupa'ya fiilen kıtanın tamamını vermişti: otuz yeni koloni ve himaye, yaklaşık 26 milyon kilometre karelik yeni toprak ve sersemlemiş hâldeki 110 milyon kişilik yeni bir halk öyle ya da böyle ele geçirilmişti. Afrika bir pasta gibi dilimlenmiş, dilimleri beş rakip ülke – Almanya, İtalya, Portekiz, Fransa ve Britanya (İspanya'ya da biraz sofranın kırını bırakmışlardı – tarafından mideye indirilmişti ve Britanya ile Fransa birbirlerinin boğazlarına yapışmışlardı. Hepsinin ortasında, bu rekabetten istifade eden ve kendisine hayırsever diyen, kıtanın merkezinin kontrolünü elinde bulunduran gizemli bir kişi bulunuyordu: Belçika Kralı II. Leopold.

Yüzyılın sonlarında, Paylaşım'dan ileri gelen hırs, Avrupa'daki siyasi havanın zehirlenmesine katkıda bulunmuş, Britanya'yı Fransa ile savaşın eşğine getirmiş ve Boerlere karşı, 1815 yılından beri girişilen en uzun süreli ve kanlı savaş olup, aynı zamanda İngiliz tarihindeki en küçük düşürücüsü olan bir mücadeleye girişilmesini tetiklemişti. Koloni pastasının dilimleri ise, doksan yılın ardından, zengin de fakir de olsalar (genellikle fakirler) artık Afrika'nın kırk yedi bağımsız ülkesi hâlinde.

Avrupa liderleri Afrika'da imparatorluklar kurmak için neden böyle hayasızca bir akına girişmişlerdi ki? İngiliz-Fransız rekabeti bunun sebeplerini büyük oranda açıklamaktadır – fakat yeterli kadar değil. Günümüz tarihçileri, zamanın politikacılarının olduğu kadar şaşkın durumdadırlar. Scott Keltie 1893 yılında, Paylaşım zirve noktasına ulaşmadan önce *The Partition of Africa*'yı¹ yazmıştı. 'Dünya tarihindeki en olağanüstü dönemlerden biri' olduğundan emindi, fakat 'üst üste gelen' olayların yarattığı telaştan bunaldığını itiraf ediyordu.

Tarih yazıcılığı, söz konusu olaylara üst üste bir sürü teori eklemiştir. John Hobson'un (ve sonradan Lenin'in) teorisindeki gibi Avrupa'daki fazla sermayenin Afrika'ya genişleme mevzuunun ardındaki itici güç olduğunu söyleyen Avrupa merkezci açıklamalar; bizzat Afrika'daki emperyalizm altılığa vurgu yapan Afrika merkezci açıklamalar; ve Profesör Robinson ve Profesör Gallagher'ın

¹ Ç.N: Eserin adı, Türkçede Afrika'nın Bölünmesi anlamına gelir.

Africa and the Victorians'daki² dahice analizlerinde olduğu gibi ikisini birleştirenler mevcuttur. Afrika tarihine yönelik *The Cambridge History of Africa*³ gibi çok ciltli eserler, John Hargreaves'in Batı Afrika'nın bölünmesini incelediği çalışmaları gibi bölgesel çalışmalar, ve her bir Avrupa ülkesinin emperyalizmleri ile ilgilenen başka sayısız uzman çalışmaları bulunmaktadır. Fakat tarihçilerin kabullenebileceği *geneli kapsayan* bir açıklama da – böyle bir açıklamayı bulabileceklerine dair ortak bir görüş de yoktur.

Ve tuhaftır ki, Scott Keltie'den beri hiçkimse Paylaşım'ın tek ciltlik, tüm kıtayı ele alan ve beş Avrupa ulusu – ve Kral Leopold – arasındaki yarışı kapsayan bir anlatısını yapma denemesinde bulunmamıştır.

Ben ise bu kitapta, tam olarak bu açığı kapatmayı denedim.

Hikayede altını çizmek istediğim iki katman vardır, bunlar istilacıların gerekçeleri ve izledikleri yöntemlerdir.

Mayıs 1873'te meşhur misyoner-kaşif David Livingstone, kıtanın keşfedilmemiş kalbi Ilala'da ölmüş, ve güneşte kuruyan bedeni Westminster Abbey'de gömülmek üzere vatanına getirilmişti. Livingstone, nefin altındaki pirinç kaplı mezarından, Afrika'yı medeniyete açmak adına dünya çapında bir çağrı yapmıştı. Swahililer ve Araplar tarafından Doğu Afrika'da organize edilen yeni bir köle ticareti, ülkenin iliğini kurutmaktaydı. Livingstone'un buna cevabı 'THM' olmuştu: Para, Tanrı ve sosyal kalkınmanın birleşmesiyle oluşan Ticaret, Hıristiyanlık ve Medeniyet ittifakı. Afrika'yı silahlar değil, alışveriş özgürleştirecekti.

Bölünmenin bağımsız destekçileri – Livingstone'un peşinden Afrika'ya giden ve kendilerine pay çıkarmak için açgözlülükle paylaşımına girişenler – artık unutulmaya yüz tutmuşlardır. Kendi zamanlarında ünlüydüler – ve kötü ünlüydüler -, kahraman olarak görülmüşler, canavar ya da şarlatan olarak kınanmışlardı.

Bunlardan her biri, Livingstone'un çağrısına kendi yöntemleriyle karşılık vermişti. Fakat hepsi, söz konusu mücadeleyi romantik milliyetçilik kapsamında algılıyorlardı. Henry Stanley gibi gazeteci kaşifler, Pierre de Brazza gibi denizci kaşifler, Frederick Lugard gibi asker kaşifler, Carl Peters gibi pedagoğ kaşifler, Cecil Rhodes gibi altın ve elmas kodamanlarıydı bunlar. Birçoğu çeşitli açılardan dışlanmış tiplerdi, fakat bu durum milliyetçilik konusundaki heveslerini azaltmıyordu. Emperyalizme – yeni bir tür 'yarış vatanperverliğine' – misyon bilinci getirmişlerdi. Yalnızca Afrika'yı kendisinin kurtarmayacaklardı. Afrika, kendi ülkelerinin kurtuluşu olacaktı.

İlk başta Avrupa hükümetleri müdahale etmekte isteksizdi. Fakat seçmenlerinin çoğuna göre bir şeylerden geri kalma ihtimali vardı. Afrika bir piyangoydu ve kazanan bilete büyük ödüller çıkarılabildi.

El Dorado, elmas madenleri ve Sahradaki boydan boya altın madenleri hayalleri süslüyordu. Avrupa'da zaman Büyük Buhran zamanıydı ve satılamamış Manchester pamukları, Lyons ipekleri, Hamburg cinleri dağ gibi birikmekteydi. Belki de Afrika, tüccarların dualarının kabulüydü. Bu Afrika'daki Cennet bahçesinde yeni pazarlar olabilir, gönüllü siyahi eller tarafından toplanacak altın meyvelerle dolu tropik korular bulunabilirdi.

Ya da belki piyanonun en büyük ödülü prestij olurdu. Denizaşırı imparatorluk kurmak, Fransa-Prusya savaşında bozguna uğrayarak küçük düşen Fransız ordusunun *amour-propre*'unu dindirebilirdi. Ve Avrupa'nın siyasi açıdan sonradan görmeleri olan Almanya'nın İkinci Reich'ı ve henüz birlik olmuş İtalya'nın gururlarını da bir o kadar okşardı. Bir de diplomatik avantajlar vardı. Ormanda çekilen kartlar, Avrupa şansöyeliklerinde oynanabilirdi. Bismarck'ın Fransa ve Britanya'nın aralarını kızıştırarak kendi konumunu güçlendirmesinde bir sakınca yoktu. Peki göçmenlere bir kıyak geçmek – ve gemilere binip Amerika'da izlerini kaybettirmekte olan Reich'in onca genç

² Ç.N: Eserin adı, Türkçede Afrika ve Viktoryenler anlamına gelir.

³ Ç.N: Eserin adı, Türkçede Cambridge Afrika Tarihi anlamına gelir.

evladını ellerinde tutmanın bir yolu olur muydu bu? Bunu bir denemek, ya da Bismarck'ın alaycı deyimiyile 'kolonilemek' (*Kolonialtumme!*) lazımdı.

Britanya'da Paylaşım sakin karşılanmıştı – ilk başlarda tabii. Ardından isyancılara karşı gittikçe büyüyen bir hoşnutsuzluk peyda olmuştu. Britanya Orta Afrika'nın keşfi ve hıristiyanlaştırılmasına öncülük etmişti ve kıtanın büyük kısmında mülkiyet hakkı olduğu kanısındaydı. Ayrıca, Britanya için önemli bir çıkar söz konusuydu. Tek büyük denizci İmparatorluk olarak, rakiplerinin Süveyş ve Cape üzerinden Doğu'ya uzanan buharlı gemi güzergahlarını bloke etmesine engel olmalıydı. Bunu yapmak için Afrika'nın her iki ucuna yerleşmesi gerekiyordu.

Ve böylece Livingstone'un sözlerinin en derinden vurduğu yer, Tanrı ve Paranın birbirleri için var oldukları Protestan Britanya olmuştu. 'THM', Afrika'yı kurtaracaktı.

Afrikalıların Paylaşım'a karşı bakış açıları böyle değildi. O kısaltmaya dördüncü bir harf olan, Fetih kelimesinin 'F'si ekleniyor ve bu kelime diğer üçüne karşı gittikçe daha baskın hâle geliyor-du. İlk başlarda Avrupa keşif seferleri Afrikalı hükümdarlara karşı çıkamayacak kadar güçsüzdü. İmparatorluk düşkününü bir misyoner tarafından tercümesi yapılan boş anlaşma formlarını kullanmak, atış mühimmatı kullanmaktan daha güvenliydi.

Fakat kağıt emperyalizmi kısa süre sonra yetersiz kalmıştı. Yasal mülkiyet edinmek için fiili işgal şart olunca, çatışma kaçınılmaz hâle gelmişti. Afrikalı hükümdarlar arasından buna karşı koyabilecek güçte olanlar, kendileri de şiddete bel bağlayanlardı: Zulu kabilesinden Kral Cetshwa-yo, Ndebele kabilesinden Kral Lobengula, Habeşistan İmparatoru Menelik, Sudan'daki Mehdi, Afrika'nın ikiz beyaz kabileleri Transvaalli Boerler ve Orange Free State mensubu Boerler gibi Afrikalı emperyalistlerdi.

Kısa süre sonra Maxim topu – ticaret ya da haç değil – Afrika'da çağın sembolü haline gelmişti (gerçi, o lanet şey sıkışma yapıyor ve şarjörülü tüfek bu görevi daha iyi yerine getiriyordu). Savaşların çoğu zalim derecede tek taraflıydı (fakat Boerlere karşı savaşan İngilizler ya da Habeşistanlılara karşı savaşan İtalyanlar için durum böyle değildi). İngiliz subayları Omdurman'da kumların içinde yatan ölü ya da ölmekte olan 10,000 Sudanlı saymışlardı. 15,000 yaralıya yardım etmek için kollarını kımıldatmamışlardı.

Güçler'in gerçekleştirdiği işgalin ilk aşamasında vahşetlere rastlamak olağandı. Güneybatı Afrika'daki Alman gaddarlığı Hereroları isyana teşvik ettiğinde, Alman generali Lothar von Trotha kadınlar ve çocuklar dahil tüm kabileye karşı bir Vernichtungsbefehl ('katliam emri') yayınlamıştı. Kabile üyelerinden yaklaşık 20,000 kişi su kuyularından uzaklaştırılmış ve Omaheke çölünde ölüme sürülmüşlerdi.

Avrupa, Afrika'nın başına silah dayamak suretiyle istediğini yaptırmıştı. Elli yıl sonra Afrika bağımsızlığını kazandığı zaman hatırlanacak bir dersti bu.

Bu kitap üzerinde çalışırken Britanya, Avrupa ve Afrika'da sayısız insandan aldığım yardımdan bahsetmek benim için bir memnuniyettir.

Daktilo metninin tamamını ya da bazı kısımlarını okuyan, bana tavsiye ve cesaret veren tüm bu kişilere borcum büyüktür: Robin Denniston, Mark Girouard, Victoria Glendinning, John Hargreaves, Jeff Guy, Neil Parsons, Kenneth Rose, Anthony Sampson, Donald Simpson ve annem, Elizabeth Longford.

Andrew Roberts tam bir faydalı bilgiler kaynağıydı.

Bana ödünç verdiği bazı nadir fotokopiler için Barbara Emerson'a, koleksiyonundaki fotoğrafları kopyalamama müsaade ettiği için Bryan Maggs'e teşekkür etmek isterim.

Raymond Carr ve St. Anthony üyelerinin cömertliği sayesinde tarafıma okul binasında imkanlar tesis edilmiştir, ki bunun için minnettarım.

Bana sayısız biçimde yardımcı olan, aşağıdaki kurumların çalışanlarına teşekkür etmek isterim. Bu adalardakiler: Trinity College, Dublin, İrlanda Ulusal Kütüphanesi, İskoçya Ulusal Kütüphanesi,

Rhodes House, Britanya Kütüphanesi, Londra Kütüphanesi, Ulusal Ordu Müzesi, Devlet Arşivleri Ofisi, Kraliyet Commonwealth Topluluğu, Kraliyet Coğrafya Topluluğu ve Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu. Belçika'dakiler: Kongo Müzesi, Tervuren ve Brüksel'deki Kraliyet Arşivleri. Fransa'dakiler: Archives Nationales, Section d'Outre-mer. Afrika'dakiler: Cape Town, Dar-üs Selam, İbadan, Nairobi ve Kampala'daki üniversitelerin kütüphaneleri.

Araştırmam süresince, Afrika'nın kırk yedi bağımsız ülkesinden yirmi ikisini ziyaret ettim. Misafirperverlikleriyle Afrika'da başımı sokacak yer bulduğum aşağıdakilere borcum büyüktür: Jim ve Barbara Bailey, Aelda ve John Callinikos, Alexander ve Sheila Camerer, Ewan ve Sara Ferguson, John ve Jean Johnson, John Laband, John ve Elizabeth Leahy, April ve Ian Percy, Mary-Anne ve Tim Sheehy, Dick ve Marina Viets, Frank ve Christine Wisner.

Timothy ve Patricia Daunt beni Avrupa'da ve Türkiye'de yılmak bilmeyen bir misafirperverlikle ağırlamışlardır ve çalışmamın ilham kaynaklarından olmuşlardır.

Antonia ve Harold Pinter bana Corfu'da, Jennie ve Christopher Bland Dordogne'da, Linda ve Laurence Kelly de Cumbria'da sığınacak yer vermişlerdir.

Bana uzun süredir katlanan iki dostuma, Heather Laughton ve Janet Barton'a kelime işlemcileri ve daktilodaki muhteşem yetenekleri için; Dorothy Girouard'a düzeni oluştururken yarattığı mucizeler için teşekkür etmeliyim. Kevin MacDonnel'a bir kez daha muhteşem fotoğraflar borçluyum ve Richard Natkiel'a haritaları çizirken sergilediği bitmek bilmeyen sabır için teşekkür etmek isterim.

Bir kez daha Londra ve New York'taki yayıncılarıma, özellikle Christopher ve Gila Falkus'a, Amanda Harting'e ve Weidenfeld & Nicolson'dan George Weidenfeld ile, Random House'dan Joe Fox'a büyük minnet borçluyum.

Son olarak, bu nehir akıntısına kapılmış hâlde yaptığım on senelik yolculuğumda *The African Queen* filmindeki Katharine Hepburn misali bana eşlik eden eşim Valerie'ye teşekkür etmek isterim.

Not:

Görünüşe bakılırsa 'Afrika'nın Paylaşımı' terimi ilk olarak 1884'te ortaya atılmıştır. Günümüz tarihçileri bunun tam olarak hangi dönemi kapsaması gerektiği konusunda hemfikir değildirler. Ben ise bu terimi, 1876'da başlayıp 1912'de biten, bölünmenin o son telaşlı kısmının tamamını kapsamak amacıyla kullandım.

GİRİŞ

TAÇLANDIRAN BAŞARI

Ilala, Orta Afrika

21 Nisan-Mayıs 1873 ve sonrası

'Dikkatinizi Afrika'ya çekmek istiyorum; biliyorum ki birkaç yıl içerisinde orada öleceğim - şu anda yolu açık olan o ülkede. Bu yolun yeniden kapanmasına izin vermeyin! Ticaret ve Hıristiyanlık için bir yol açmak üzere Afrika'ya dönüyorum.

Ben başladım, siz bitireceksiniz. *Bu işi size bırakıyorum!* David Livingstone,

Cambridge Üniversitesi konuşması 5 Aralık 1857

Başta kimse, hatta Livingstone'ın kendisi bile, ölmekte olduğunun farkında değildi. Chuma, Susi ve birçoğu azat edilmiş kölelerden oluşan Afrikalı destekçileri ile dolaştığı yıllarda çok kez ölümün kıyısına gelmişti. Bir keresinde Tanganyika Gölü'nün^{*} batısına yaptıkları bir yürüyüşte zatürre olmuş, öksürüp kan tükürerek, yarı baygın bir halde günlerce sedyede taşınmıştı; nihayet göle vardıklarında kendisine Arap usulü ilaçlar verilmiş ve dostane bir grup Svahili tüccarın yardımıyla yeniden sağlığına kavuşmuştu.

Fakat 1873 Nisan'ının bu son haftasında, Bangweolo Gölü'nün^{**} güneyindeki büyük bir bataklıkta yemek yiyemeyen, gözleri neredeyse görmeyen ve bitkinlikten eşeğinden düşen Livingstone yine de kabileyi batıya, Lualaba ve Luapula nehirlerine doğru götürüyordu. Oradaydı, şüphesiz, yakınlarda, belki de bu bataklıklardan yalnızca birkaç mil uzaktaydı coğrafyacıların aklını başından alan ve Herodot'un zamanından bu yana 'İmparatorlar, Krallar ve filozoflar'¹ atlatmış göz kamaştırıcı ganimet. Afrika'nın son coğrafi gizemiymi bu. Bu gizemi çözerse hayatının en büyük başarısı olacaktı. Nil'in kaynağı olan, Herodot'un eski 'pınarları'ydı² aradığı.

Tam yirmi yıl Afrika'da gezinmesinin ardından Livingstone bilinen en ünlü gezgin olmuştu. Aslında bir gezginden de öteydi: bir misyoner ve hayırseverdi. Onun

^{*} Sınırları Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Tanzonya, Zambiya ve Burunji içinde yer alan dünyanın en uzun tatlı su gölüdür. (Ed. Notu)

^{**} Zambiya'nın kuzey doğusunda yer alır. (Ed. N.)

¹ Livingstone'ın *The Times*'a mektubunun bir kopyası ile İskoçya Milli Kütüphanesi'nde Cameron Belgeleri arasındadır, Kasım 1870 (Erişim 7513, microf, 19. Bölüm)

² Livingstone, *Last Journals*, 321-3, 25 Nisan 1873, 508.

bir aziz olduğunu söyleyenler de vardı. Yaptığı coğrafi keşifler - 1849'da Ngami Gölü, 1855'te Viktorya Şelalesi, 1853'te tüm kıta boyunca uzanan orta Zambezi vadisi, 1859'da Nyasa Gölü, 1871'de Lualaba nehri - kendi keşifleri dahi olsa onu büyülemiş ve şaşırtmıştı. Çünkü dev göllerin ve şelalelerin arasında, coğrafyacıların tamamen çöl sandığı bereketli topraklarda, o kır cennetinde, karanlığın yüreğine, köle ticaretinin yeni bir kaynağına ulaşmıştı. Buranın 'dünyanın kanayan yarası' olduğunu ve buraya medeniyetten gelen bir 'yol açarak' yarayı iyileştirebileceğini söyledi. Akdeniz'den yaklaşık 5000 kilometre ötedeki Afrika'nın kalbine ticaret ve Hıristiyanlık getiren Nil, eğer Livingstone onu bulabilirse, işte bu yol olacaktı.

Belki de Livingstone bataklıkta geçen o perişan yıllar boyunca hiç köle kafilisi görmediği için minnettardı. Kaçmasınlar diye boyunları ahşap köle sopalarına bağlanmış köleleri görmek ona mide bulandırıcı geliyordu. Yine de Zanzibar Sultanı'nın kan kırmızısı bayrağını taşıyan bazı köle kafileleri, sıcak yemek ve kölelerin efendileri Svahili tüccarların verdiği Arap ilaçları sayesinde Livingstone'ın içini rahatlatmıştı. Bundan iki yıl önce, sıcak bir 1871 gününde Livingstone, Dugumbe adındaki bir Svahili'nin koruması altında seyahat ederken büyük Lualaba nehri üzerindeki bir pazar kasabası olan Nyangwe'ye ulaşmıştı. Dugumbe'nin adamları uyarı yapmaksızın alaybozan tüfekleri ile pazarı yaylım ateşine tuttular. Nehirde mahsur kalan kadınlar çığlık çığlığaydı. Sandallar ters dönmüştü. Yüzlerce insan vurularak ya da Nyangwe'de yaklaşık bir mil genişliğindeki nehrin akıntısında boğularak öldü. Svahililer nehrin tüm kıyısındaki köyleri ateşe veriyor, bağırıyor, gülüyor, davullarını çalıyor ve sandalla-

rını köleleri yakalamaya gönderiyorlardı. Livingstone on yedi köyden sütunlar halinde yükselen dumanları sayıyordu. Kendi silahıyla katilleri vuracak cesareti bulamadan, dehşet içinde kalakaldı. Nyangwe'deki bu sıcak günün, cehennemden bir gün gibi, dipsiz bir kuyu³ gibi olduğunu söyledi. Tanganyika Gölü'ne dönüş yolculuğuna devam edebilmesi için gereken kıyafet ve barut için, bu 'tazi'lerin yardımına muhtaçtı.

1871'in Kasım ayında, Ujiji'ye⁴, göldeki karargâhlarına dönüşünden bir ay sonra, ihtiyaçları *New York Herald* için çalışan atılğan genç Amerikalı gazeteci Henry Morton Stanley tarafından karşılandı - isterseniz 'bulundu' diyelim. Livingstone minnettar kalmıştı. Karşılık beklemeden yapılan bir iyilik örneğiymiş başına gelen. Eski bir arkadaşı onu Stanley'nin kendisi üzerinden bir servet elde etmenin peşinde olduğu konusunda uyardı. 'Eğer öyleyse,' diye karşılık verdi Livingstone, 'hoş geldi sefa geldi, çünkü ben bile kendimde o kadar şey bulamıyorum.'⁴ Stanley'nin yaptığı vurgun Livingstone'ın ölümü konusundaki söylentilerle örtüşüyordu. Söylentiler, kendisini 1866'da terk eden, Komoro Adaları'ndaki Johannalı destekçileri tarafından yayılmıştı. Stanley Livingstone'a ihtiyacı olan her şeyi ve hatta daha fazlasını getirmişti: balyalarla kumaşlar, kutu kutu boncuklar, konserveler, kocaman su ısıtıcılar, tencereler, ilaçlar, cephane, hamallar ve her şeyden önemlisi, evinden mektuplar. Sonunda iki arkadaş bir yılı aşkın bir süre önce - Mart 1872'de - yollarını ayırmıştı ve Livingstone'a Ağustos'tan beri hiç ikmal ulaşmamıştı.

Şimdi 21 Nisan'da, Livingstone eşeğinden düştüğünde, Chuma silahını yere atıp kafileyi durdurmaya koştu. Onu bir kulübeye alıp bir *kitanda* -üzeri çimen ve battaniyeyle kaplı, bir halatla çekilen ve Doktor'u güneşten korumak için ikinci bir battaniye kullanılan, odun iskeletli bir sedye- yaptılar. Günlerce onu bu sedyede taşıdılar, uzun çimenlerdeki çiy erir erimez yola çıkıyorlar ve her gece onun için bir kulübe yapıyorlardı. Köle istilacılarından ödü kopan köylülerin çoğu onların yaklaştığını görünce kaçıyorlardı. Köylerden birindeyken *kitandasının* gölgeğinde yatan Livingstone, Nil'in kaynağı, yani Herodot'un pınarları hakkında sorular sorabileceği bir adamla karşılaştı.

İkisi kuzeye, ikisi güneye akan dört nehre hayat veren dört tane 'pınar'ın aktığı bir tepeden haberi var mıydı?⁵ Hayır, dedi adam, bizler gezginlik yapmıyoruz burada. Malenga'nın kasabasında bir araya gelen Bisalı tüccarlar da köle avcılığı yapan Mazi-tu'lar (Ngoni) tarafından katledilmişti; kurtulanlar bataklıklarda yaşıyorlardı.

Sonraki gün Kalunganjovu kasabasındayken, Arap gibi giyinip kırmızı bir fes takan Şef, *kitandaya* uğradı. Yanında bir çocuk ve üç sepet yer fıstığı ile selamladı onları. Kafile, Şef'in ağaçtan oyma kanolarıyla dar nehrin karşısına geçirildi. Livingstone'ın iç kanaması vardı ve sırtındaki ağrıdan bahsetmeye dili varmıyordu. Chuma yavaşıca onu en büyük kanoya taşıdı. Nehrin akıntısına kapılmış kuru miambo ağaçları arasından, papirüs ve lotusların kapladığı bataklıklardaki bir saatlik yolculuğun ardından Chitambo köyüne vardılar.

³ Livingstone, *Last Journals*, 16-18 Temmuz 1871, 386-7.

⁴ Livingstone'dan H. Waller'a, 2 Eylül 1871 (ve daha sonra) Rhodes House Kütüphanesi Afrika Bölümü 16/1, fr80 devamı vardır.

⁵ Batı Tanzanya'da bulunan en eski yerleşim yerlerinden. (Ed. N.)

⁵ Livingstone, *Last Journals*, 25 Nisan 1873, 508.